

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
ARCHEOGRAPHIC COMMISSION
M. HRUSHEVS'KYI INSTITUTE OF UKRAINIAN ARCHEOGRAPHY
AND SOURCE STUDIES

UKRAINIAN ARCHEOGRAPHIC YEAR BOOK

NEW SERIES

ISSUE 3/4

•

UKRAINIAN
ARCHEOGRAPHIC
COLLECTION

VOLUME 6/7

KYIV 1999

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА
ім. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО

УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК

НОВА СЕРІЯ

ВИПУСК 3/4

•

УКРАЇНСЬКИЙ
АРХЕОГРАФІЧНИЙ
ЗБІРНИК

ТОМ 6/7

КИЇВ 1999

Черговий випуск “Українського археографічного щорічника”, що виходить у світ, на жаль, із значним запізненням, знайомить читачів з новими працями з історії археографії та суміжних джерелознавчих дисциплін, публікаціями текстів та текстологічними розвідками, історико-джерелознавчими дослідженнями і оглядами широкого хронологічного діапазону, в основі яких лежать актові джерела XVI–XVIII ст., нарративні та полемічні пам’ятки XV–XVII ст., документальні й епістолярні матеріали XIX–XX ст., інші джерела, що зберігаються в українських та зарубіжних архівосховищах.

Редакційна колегія

П. С. СОХАНЬ (головний редактор),
Г. В. БОРЯК (заступник головного редактора),
І. М. ЗАБІЯКА, Н. П. СТАРЧЕНКО (відповідальні секретарі),
Я. Р. ДАШКЕВИЧ, Л. А. ДУБРОВІНА, Ю. А. МИЦИК,
В. І. НАУЛКО, Р. Я. ПИРИГ, О. В. ТОДІЙЧУК,
В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. С. ШАНДРА, Ю. І. ШАПОВАЛ

Підготовлено і видрукувано за сприяння
Фонду Катедр Українознавства (ФКУ).
Програма українознавчих досліджень, фундатором якої є ФКУ,
фінансується за рахунок благодійних пожертв
українських громад США і Канади

О. В. РУСІНА (Київ)

УКРАЇНСЬКА ДМИТРИАДА

(Ульяновский В. И. Российские самозванцы: Лжедмитрий I. – К., 1993. – 294 с. Россия в начале Смуты: Очерки социально-политической истории и источниковедения. – К., 1993. – Ч. 1. – 368 с.; Ч. 2. – 204 с.)

Характерною ознакою сучасної української історіографії є те, що в ній практично не представлені дослідження суто-російської проблематики. Виняток у цьому відношенні становлять праці В.І. Ульяновського, що побачили світ у 1993 р. Тематика, над якою працює дослідник, є однією з найбільш “освоєних” у російській історичній науці – на сьогодні Лжедмитрію I присвячені сотні фахових студій. Тож цілком зрозуміло, що в монографії “Российские самозванцы: Лжедмитрий I” автор уникнув аналізу біографічних колізій цього історичного діяча, про які, з праць останнього часу, дає досить повне уявлення книга Р. Г. Скриннікова “Самозванцы в России в начале XVII века: Григорий Отрепьев” (Новосибирск, 1987. – 221 с.). У дослідженні В. І. Ульяновського особу Лжедмитрія I розглянуто під кутом зору його взаємин з боярством, дворянством і селянсько-холопськими масами (чи, за авторською термінологією, “черню”). Проаналізовано роль, яку відіграли ці верстви у боротьбі самозванця за московський престол, і політику, яку проводив щодо них Лжедмитрій протягом свого короткого царювання – що, в свою чергу, є ключем до розуміння причин його краху. Щоправда, навряд чи прийнятною є вихідна позиція автора, який прагне, “відтворивши в деталях діяльність царя Дмитрія”, розв’язати загадку його походження (с. 38) – тим більше, що сам дослідник однозначно ідентифікує Лжедмитрія з Григорієм Отреп’євим, а творцем тогочасної державної політики вважає не стільки царя-самозванця, скільки його Боярську Думу і, взагалі, боярсько-князівську верхівку суспільства. Однак це не применшує значення тієї роботи, яку провів автор, аналізуючи величезний масив джерельного матеріалу та осмислюючи факти внутрішньої політики Лжедмитрія I, спрямованої, за спостереженнями дослідника, на збереження традиційних засад тогочасного суспільного життя. Цю точку зору підкріплює й авторитет найвизначнішого з-поміж сучасних дослідників Дмитріади, Р. Г. Скриннікова, який в працях останнього часу обстоює аналогічні ідеї.

Щоправда, висновок про те, що “на російському престолі Самозванець зайняв традиційну позицію в корінних питаннях управління країною”, не вповні узгоджується із спробою автора включити його в один ряд з такими

особами, як Іван IV та Петро I, що їх правління знаменувало глибокий розрив із попередньою традицією. На думку дослідника, Лжедмитрій є середньою ланкою діади Іван IV – Петро I або, точніше, ланкою, що перетворює цю діаду на “тріаду концепції першого монарха” (с. 234, 250). Однак, на жаль, у книзі сутність цієї концепції залишається нерозкритою, а в статті О. М. Панченка і Б. О. Успенського, на яку при цьому посиляється автор – “Иван Грозный и Петр Великий: концепции первого монарха” (Труды Отдела древнерусской литературы. – Т. XXXVII. – Л., 1983. – С. 54-78) – заперечується наявність у цих двох монархів єдиної державної концепції (“эти концепции в принципе различны”); дослідники твердять про наявність у Івана IV (першого вінчаного царя всієї Русі) та Петра I (першого російського імператора) спільного культурного імпульсу, що й призвів до порушення ними традиційної системи нормативів, парадоксальної дихотомії суспільства – явищ, відсутніх у Росії за правління традиціоналіста Лжедмитрія, який, навіть обстоюючи своє право на імператорський титул, покликався на історичні прецеденти. Гадаємо, спроба зв’язати особу Лжедмитрія з такими непересічними державними діячами, як Іван IV та Петро I, пояснюється тим полемічним запалом, з яким В. І. Ульяновський намагається “обілити” цього “антигероя” російської історії – хоча, з огляду на трактування дій царя-самозванця в науковій літературі останнього часу, він, очевидно, й не потребує такої “реабілітації”; що ж до масової свідомості, в якій, переважно, побутує пушкінський образ Розстриги, то її, як цілком слушно відзначає дослідник, формують твори художньої літератури, а не праці фахівців-істориків; тож слід лише сподіватися, що в сучасному письменстві будуть враховані дані науки і що митці, як і науковці, відмовляться від чорно-білого бачення подій далекої минувшини.

Друга праця В.І.Ульяновського – “Россия в начале Смуты” – є збіркою авторських розвідок, тією чи іншою мірою пов’язаних з діяльністю Лжедмитрія. Дослідник звернувся до біографії самозванця, виділивши її “український” аспект (“Лжедмитрий I и Украина”); і хоч аналіз подій початку XVII ст. крізь призму сучасних геополітичних реалій є досить спірним з точки зору його наукової продуктивності, масового читача, очевидно, найбільше зацікавлять саме ці сторінки біографії Лжедмитрія, котрий, як відомо, завдячував своїм успіхом підтримці українських магнатів Речі Посполитої і масовому руху на сіверській “україні” Московської держави. На відміну від цієї, суто фактографічної, розвідки, другий біографічний нарис дослідника має пошуковий характер: йдеться про літературну та книгописну діяльність Отреп’єва, про яку, на жаль, ми й досі можемо судити лише з власних слів самозванця, занотованих його сучасниками. Нарис, присвячений владним структурам часів царювання Лжедмитрія, як і вступна, історіографічна, частина даної праці, дублює відповідні розділи розглянутої вище монографії; втім, результати авторських досліджень тут зведено в низку таблиць, що робить їх більш

наочними і полегшує користування ними в довідкових цілях. Ще два біографічні нариси присвячені особам, втягнутим у політичну боротьбу кінця XVI- початку XVII ст.: колишньому великому князю московському Симеону Бекбулатовичу і патріарху Ігнатію. В розвідці “Православная церковь и Лжедмитрий I” проаналізовано політику останнього щодо монастирів, яка, за попередніми висновками автора, відзначалася традиційністю та лояльністю; на цій підставі дослідник робить і загальний висновок щодо взаємин Отреп’єва і російської православної церкви. Такий же попередній характер мають і висновки автора щодо зовнішньо-політичної програми царя-самозванця, розглянутої у спеціальному розділі; на думку автора, вона мала цілком самостійний і аж ніяк не пропольський характер.

Особливий інтерес для фахівців становить джерелознавчо-археографічна частина даної праці, що нею введено до наукового обігу низку своєрідних, але, безперечно, дуже цікавих джерел з історії “Смути”; паралельно розглянуто питання про датування та атрибуцію т. зв. “Списку сенату”, а також викладено позицію автора в питанні про існування знаного листа Ф. Шереметева до В. Голіцина, в якому йдеться про обрання на російський престол Михайла Романова.

Підсумовуючи все сказане з приводу праць В. І. Ульяновського, слід відзначити, що майстерне володіння дослідником технікою джерельного аналізу, вміле оперування фактичним матеріалом, глибоке знання літератури питання роблять їх вагомим внеском у наукову Дмитріаду. Гадаємо, що читачі його книг з нетерпінням чекатимуть продовження започаткованої ним серії “Российские самозванцы”, де знайдеться місце як для аналізу ще не розглянутих автором сторінок політичної біографії першого самозванця, так і для огляду життєвого шляху його численних “послідовників”.